

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМИН У ГРУПІ КУРСАНТІВ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ТА ЇХ ДИНАМІКА

І. С. Попович

Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України

Згідно з соціально-психологічними характеристиками групи, курсантський взвод вищого військового навчального закладу Міністерства внутрішніх справ є малою групою, до складу якої входять 20-25 осіб, котрих об'єднує загальна мета та спільна діяльність. Тривалість останньої за певних умов може сприяти виникненню стійких безпосередніх взаємин, що набувають – залежно від специфіки цих взаємин – відповідного емоційного забарвлення.

Курсантська група як специфічний різновид колективу, що (специфічність) значною мірою зумовлюється статутом, який, безумовно, позначається на формуванні особистості майбутнього правоохоронця.

Вивчаючи міжособистісні взаємини у групі курсантів, дуже важливо брати до уваги вікові особливості досліджуваних. Перш за все, це – складність, суперечливість самого вікового стану, що є перехідним від підлітково-юнацького способу життєдіяльності до дорослого. Курсанти, майбутні офіцери – ділові юнаки та дівчата, що зайняті вельми серйозною, суспільно значущою діяльністю з опанування військової професії. У психологічному плані на даному життєвому етапі (18–22 роки) особливої уваги набирає виховання у курсантів здатності до саморегуляції та самовдосконалення як необхідної умови саморозвитку особистості. Це забезпечує можливість ефективного оволодіння новими («дорослими») ролями, активізує потребу в самовдосконаленні почуттєвої сфери, характеру, сприяє опануванню ціннісними орієнтаціями суспільно-політичного, професійного спрямування, цінностями сімейного плану [5, с. 85]. Необхідно враховувати складність та суперечливість внутрішнього психічного стану юнацтва. О. В. Барабанщиков у цьому зв'язку зазначає: «Для юнацького віку характерний великий оптимізм, віра у власні сили, чуйне і добре ставлення до людей, відвертість,

безпосередність, задушевність, почуття товаристськості тощо. Ця особливість дозволяє формувати у майбутніх офіцерів найблагородніші якості і використовувати їх силу, енергію для великих справ, яких потребує військова професія» [7, с. 93].

На кожному віковому етапі домінує певний провідний вид діяльності. Провідний вид діяльності рухає психічний розвиток, тобто він є визначальний. Якщо для молодшого шкільного віку провідною є навчальна діяльність, для підліткового – інтимно-особистісне спілкування, то для юнацтва – навчально-професійна діяльність.

Навчально-професійна діяльність у вищому військовому навчальному закладі відзначається особливим характером. Справа в тому, що курсанти не тільки навчаються професії, вони одночасно проходять службу. Службова діяльність особового складу здійснюється не просто в складних, а в екстремальних умовах.

Беручи за приклад навчально-виховний процес у Херсонському юридичному інституті Національного університету внутрішніх справ, потрібно підкреслити, що майбутні правоохоронці повинні володіти комплексом знань, умінь, навичок та елементами способу дії як у передбачуваних так і непередбачуваних ситуаціях службової діяльності. З психологічної точки зору службова діяльність є динамічною системою складної, відповідальної і небезпечної взаємодії суб'єктів (правоохоронців) з соціумом, яка може спричинити не тільки фізичні травми, але й відчуті морально-психологічні втрати.

Схарактеризувавши деякі засадничі моменти, перейдемо до розгляду соціально-психологічного змісту взаємин та їх динаміки у групі. Навчання у вузі триває чотири роки. Зрозуміло, що протягом такого тривалого періоду можуть відбуватися суттєві зміни у взаєминах курсантів. Тому є необхідність зупинитися окремо на кожному курсі навчально-професійної діяльності.

Перший курс – один з найскладніших і важких для самих курсантів. Стародавні мудреці зазначали, що немає нічого складнішого, ніж починати;

добрий початок – це вже успіх, перемога. Для багатьох курсантів навчання у військовому закладі – початок самостійного життя.

Адаптація до нових умов виступає на першому курсі провідною психологічною детермінантою навчально-професійної діяльності. Адаптація представляє собою два взаємопов'язаних процеси: акомодацию і асиміляцію [6]. Акомодация забезпечує функціонування організму особистості у відповідності із властивостями середовища і виступає складовою адаптаційного процесу, тобто вона є переважно пристосуванням. Для першокурсника це має особливо важливе значення. Асиміляція завдяки таким процесам як інтеріоризація та екстеріоризація є операційною складовою адаптаційного процесу. Якщо для першокурсника вона має менш важливе значення, ніж акомодация, то на другому і третьому курсах вона стає домінуючою. У першокурсників виникають суперечності між звичайними формами поведінки і статутними вимогами. Оскільки немає достатньо глибокого усвідомлення сутності останніх. Вертикальна та горизонтальна субординація, наряди і проживання в казармах значно впливають на поведінку та стиль життя молодих курсантів. Важливе значення має соціально-психологічна адаптація – процес опанування курсантами певного соціально-психологічного статусу, оволодіння тими або іншими соціально-психологічними рольовими функціями. Соціально-психологічна адаптація може виступати і як засіб захисту особистості молодого курсанта, завдяки чому послаблюються або усуваються внутрішні психічні напруження, дестабілізаційні стани, які виникають при взаємодії курсанта із іншими курсантами, офіцерами, командирами:

Виокремимо чинники, які впливають на психосоціальну сферу курсантів:

а) регламентація всіх видів взаємин, яка передбачає жорстку субординацію, як по вертикалі, так і по горизонталі;

б) входження в малу військову групу, встановлення міжособистісних взаємин, засвоєння статутних рольових функцій і узгодження з груповими очікуваннями;

в) оволодіння груповими нормами поведінки, формування відповідного їм стилю взаємин [2, с. 52–53].

Адаптація першокурсників до навчальної діяльності є доволі складним процесом. Вона зумовлена особливостями навчально-виховного процесу у вищій школі, а також специфікою даного вузу. Нові форми і методи навчально-виховної роботи (конспектування лекцій, опанування категоріальним апаратом навчальних дисциплін, службовою мовою тощо) потребують значних вольових зусиль з боку першокурсників. У групі першокурсників відбуваються значні соціодинамічні перетворення кількісного характеру. Сприйняття особистості командира на перших етапах є однією з найбільш складних проблем. Як показали результати соціально-психологічних досліджень, значна частина першокурсників володіє лідерським потенціалом. Тому підпорядкування одному із них – в одному випадку вибраному колегіально, а в іншому взагалі призначеному начальником курсу викликає настороженість і властиве юнацькому віку критичне ставлення та негативізм. Сплетіння командних, статутних взаємин та неофіційних міжособистісних складає змістовий бік службової діяльності. Взаємини із сержантами того ж взводу носять неординарний характер. Сержанти є однією з командних ланок даної системи і в той же час вони, як і курсанти, є підлеглими. На перших етапах взаємини між ними носять агресивний характер, що особливо виразно виступає у вербальному плані.

Можна зробити висновок, що на першому курсі важливе значення мають адаптаційні процеси і меншою мірою відбуваються особистісні новоутворення. В цей період тільки створюються умови для виникнення останніх.

Під час навчання на другому курсі значно зростають досягнення курсантів у спорті, фізичній та стрілецькій підготовці. Вони починають вивчати низку суспільних наук. Регламентацію своєї діяльності вони звикають сприймати як природну і об'єктивну реальність, як оправдану необхідність.

На другому курсі складається визначена і доволі чітка внутрішньогрупова ієрархія, формуються мікрогрупи. У кожному взводі є три відділення, а в

кожному відділенні командир. Один з них виконує функції замісника командира взводу. На другому курсі набирає стиль і зміст діяльності командира більш чіткого, рельєфного виразу. Саме на цьому курсі відбувається ідентифікація курсантами себе з майбутньою професією. Важливе значення для функціонування взводу має той факт, чи є командир його лідером чи ні. Як зазначає А. Менегетті: «Лідер – це голова, особистість-вектор, особистість яка контролює операції і здатна синтезувати контекст взаємин. Це оперативний центр множини взаємин і функцій» [4, с. 16]. Саме командир-лідер як ієрарх курсантської групи повинен синтезувати взаємини як формального, так і неформального характеру, визначати перспективні лінії розвитку та забезпечувати функціонування курсантського взводу як колективу з високим рівнем розвитку. Командир, який займає пасивну, не лідерську позицію, просто делегує свої повноваження і немає належного впливу на розв'язання життєво-важливих його завдань. Вкінці першого і впродовж другого курсу в групах переважають соціодинамічні процеси кількісного змісту. Підтвердженням цього є не тільки часті зміни командирів взводів та відділень, але й утворення та розпад діад та тріад.

Лідерство і боротьба за нього – потужний інструмент подальшого розвитку і самовираження курсантів групи. Необхідність самовираження посідає важливе місце в мотивації діяльності людини і відображена в ієрархії потреб (за пірамідою А. Маслоу), яка включає:

- 1) потребу в самовираженні;
- 2) когнітивні та естетичні потреби;
- 3) потребу в повазі;
- 4) соціальні потреби;
- 5) потребу в самозбереженні;
- 6) фізіологічні потреби.

Згідно з теорією А. Маслоу, лідер як суб'єкт налагодження взаємин у групі самореалізується – найвища потреба ієрархії, а члени групи, які

підтримують лідера, в першу чергу одержують безпеку, що дає їм змогу також розв'язувати свої питання і в той же час само реалізовуватися.

На другому курсі навчання вже визначаються активісти, ядро взводу, ізольовані, порушники військової дисципліни. Під кінець другого курсу – порівняно з першим – збільшується і стабілізується кількість діад і триад, що сприяє стабілізації соціально-психологічного клімату, зниженню психічних напружень та конфліктності в міжособистісних взаєминах.

Соціально-психологічне дослідження феномену ціннісно-орієнтаційної єдності показало, що 30% респондентів важливого значення надають групі якостей, що характеризують ставлення до себе. Саме на другому курсі цей показник найвищий, що зумовлено ретрансляцією навчально-виховного процесу. Курсанти усвідомлюють себе як цінність. Винятково важливим моментом у процесі індивідуалізації другокурсників є намагання бути ідеально представленими перед своїми товаришами по службі. Здійснюється діяльнісна трансляція своєї індивідуальності, інтенсифікується пошук осіб в групі, які можуть забезпечити оптимальну персоналізацію [8, с. 91]. Процес персоналізації пов'язаний з проблемами взаємин «особистість-колектив». В курсантській групі, показник ціннісно-орієнтаційної єдності якої середній або низький, можна спостерігати явище, коли встигаючі і здібні курсанти перетворюються в об'єкт жартів і насмішок одногрупників.

Курсанти третього курсу чітко усвідомлюють необхідність продовжувати навчання у військовому закладі, готують себе до практичної діяльності в правоохоронних органах. На третьому році навчання курсантський колектив переживає зміни структурного характеру, а водночас і ті, що змінюють змістові характеристики колективу третьокурсників. Ці зміни можуть бути пов'язані перш за все з процесом професіоналізації. Курсанти більше уваги приділяють спеціальним дисциплінам. Курсанти з високим соціальним статусом, як правило, виступають організаторами різних заходів – як навчально-професійного напрямку, так і розважально-пізнавального. Третій курс є завершальним етапом стабільного функціонування мікрогруп та їх лідерів.

Лідерами виступають переважно авторитетні особи в таких видах діяльності як навчальна, наукова, спортивна, стрілецька, культурно-розважальна, дозвіллева тощо.

Курсанти четвертого (випускного) курсу – це вже майже сформовані фахівці, професіонали-початківці. Випускники усвідомлюють себе більш досвідченими порівняно з іншими курсантами. Їх професійному самоусвідомленню особливо сприяє стажування на майбутніх робочих місцях.

Групові динамічні процеси на груповому курсі набувають незначних якісних і кількісних змін. Якщо на третьому курсі ми бачили стабільність у курсантських діадах та тріадах, то на четвертому нерідко відбуваються зміни, які пов'язані спробами курсантів налагодити взаємини з тими чи іншими членами групи. Оскільки на випускному курсі завершується комплексне формування особистості майбутнього офіцера, то дані спроби мають прогностичне професійне забарвлення. І все ж специфіку соціально-психологічного клімату курсантського колективу визначають ті мікрогрупи, які мали стабільний характер діяльності протягом другого-третього курсів.

Аналіз результатів соціально-психологічного дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

1. Міжособистісні взаємини формуються не тільки в процесі безпосередньої взаємодії і спільної діяльності курсантів, впливаючи на їх хід і результати, але й через їх особистісне ставлення до навчально-професійної діяльності, інших курсантів, до самих себе.
2. Адаптація першокурсників є важливим і складним соціально-психологічним процесом, специфіка перебігу якого може значною мірою позначитися на особливостях динаміки міжособистісних взаємин у групі.
3. Позитивний вплив на зміцнення міжособистісних взаємин у групі курсантів може мати ситуація, коли в особі командира органічно поєднуються формальні та неформальні ознаки лідера. У такій ситуації рельєфніше окреслюються перспективні лінії розвитку колективу та

забезпечується ефективно функціонування курсантського взводу як колективу з високим рівнем розвитку.

4. Процес персоналізації, який відбувається на другому курсі, зумовлений ретрансляцією навчально-виховного процесу, що допомагає курсантам усвідомити себе як цінність.
5. Дослідження засвідчило пов'язаність особливостей соціально-психологічного клімату у випускній групі курсантів із специфікою їх діяльності впродовж попередніх курсів, особливо другого-третього. Суттєвим у цьому плані є стабільність діяльності.

Література

1. Боришевський М. Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості: метод. посіб. – К. : Знання, 1974. – 48 с.
2. Гайдукевич Г. А. Прояви агресивності у курсантів вищих військових закладів освіти на різних етапах підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Ін-т психол. імені Г. С. Костюка АПН України. – К., 2000. – 16 с.
3. Крысько В. Г. Социальная психология: словарь-справочник. – Мн.: Харвест, М. : АСТ, 2001 – 688 с.
4. Менегетти А. Психология лидера / Пер. с итал. Славянской ассоц. Онтопсихол. изд. 4-е. М.: ННБФ «Онтопсихология», 2002. –208 с.
5. Педагогічна психологія: навч. посібник / Л. М. Проколієнко, М. Й. Боришевський, В. О. Моляко та ін., за ред. Л. М. Проколієнко, Д. Ф. Ніколенка. – К. : Вища школа, 1991. – 183 с.
6. Пиаже Ж. Избранные психологические произведения. – М. : Воениздат, 1989. – 366 с.
7. Психология и педагогика высшей военной школы: учеб. пособ. / В. И. Варваров, В. И. Вдовюк, В. П. Давыдов и др. / Под ред. А. В. Барабанщикова. – М. : Воениздат, 1989. – 366 с.
8. Социальная психология: учеб. пособ. / Под ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1987. – 224 с.